

Олександр Васянович
(Київ)

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА НА КОРОСТЕНЩИНІ

Минулого року виповнилося 145 років від дня народження відомого українського етнографа, фольклориста та діалектолога Василя Григоровича Кравченка (1862–1845). З початку ХХ ст. його наукова та організаційно-дослідницька діяльність тісно пов'язана із Житомиром, де він брав участь у створенні Волинського наукового товариства, етнографічний відділ якого започаткував чимало ґрунтовних студій.

Науковий доробок В. Кравченка неодноразово аналізували українські дослідники, відзначаючи різноманітні напрями його діяльності¹. Сьогодні ми пропонуємо звернутися до важливого періоду в житті науковця – 1920-х років, коли він плідно працював на Волині, зокрема в Коростенській окрузі. Після утвердження радянської влади в Україні та проголошення курсу на “українізацію” Василь Григорович отримав змогу повністю зосередитися на науковій та музейній роботі. 1920-ті роки, коли він обіймав посаду завідувача етнографічного відділу Волинського музею, можна вважати розквітом його наукової та організаційно-дослідницької діяльності. Значну кількість часу науковець проводив на Коростенщині. Цей край колись входив до давнього Деревлянського князівства, тобто охоплював практично всю сучасну північну Житомирщину (Коростенський, Овруцький, Лугинський, Олевський райони). Для підготовки пропонованої статті використано матеріали Національних наукових архівних фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, зокрема фактологічні дані, зібрані дослідником та іншими дописувачами, щоденники, листи тощо.

Відділ музею, очолений В. Кравченком, розгорнув широку роботу з етнографічного дослідження Волині – вивчення різноманітних проявів матеріальної та

духовної культури як корінного місцевого населення, так і численних національних меншин, зокрема чехів, котрі мешкали в Коростенській окрузі². Аналіз рукописних та опублікованих матеріалів, зібраних і систематизованих В. Кравченком, дає можливість простежити широкий спектр наукових зацікавлень дослідника. До кола його зацікавлення потрапляли етнологія, фольклористика, діалектологія, історичне краєзнавство тощо.

В організаційно-дослідницькій роботі В. Кравченко приділяв значну увагу створенню музеїв, що в 1920-ті роки стали установами, культурно-освітня робота яких базувалася на основі науково-дослідної діяльності. Окрім сільських, дослідник дбав про функціонування і більших осередків, зокрема Коростенського краєзнавчого музею. Прибувши на Коростенщину, учень В. Кравченка Корній Черв'як відзначив жалюгідний вигляд місцевого музею, який мав лише кілька експонатів із природничих наук, зокрема палеонтології та геології; і зовсім бідну етнографічну колекцію: “всього є п'ять шматок і дві вишивки, та й більш, здається, нічого”³. Ця ситуація викликала тим більше здивування, що край був багатий на вишивки й вироби ткацтва, які музей мав би репрезентувати. Даючи свої поради директорові Коростенського музею, В. Кравченко особливо наполягав на важливості створення саме етнографічної експозиції, яка б мала поєднувати матеріальну культуру, народне мистецтво (музика, образотворче мистецтво, пластика тощо), звичаєве право. Причому, все разом воно повинно було стати чимось цілісним, бо не можна досліджувати рільництво чи скотарство, проминувши вірування або фольклор⁴. Досвідчений науковець наголошував також на необхідності мати команду однодумців, науково підготовлених фахівців, котрі дбали б про розвиток установи, закликав творити музей спільно з органами освіти, які завдяки роботі шкіл могли б проводити не лише збір експонатів, а й фіксацію інших відомостей із матеріальної та духовної культури краю⁵. Можливо, такі поради й самовіддана праця місцевих ентузіастів перетворили цей музей на цінний науковий осередок, що в 1920–1930-х роках вивчав археологію, кустарні промисли, побут та обряди, етнічні особливості культури національних

груп. Зокрема, брошура директора музею Ф. Козубовського “Записки про досліди археологічні коло м. Коростеня” (1925 р.) ввела до наукового обігу нові фактичні дані із царини археології, у 1930 р. вийшов перший випуск бюлетеня Коростенського окружного музею краєзнавства ⁶. К. Черв'як разом із В. Молчановим вивчав одяг, будівлі, соціально-економічне життя і побут с. Ходаки. Результатом цієї роботи стало написання праці “Шляхта околична на Коростенщині”, а також розвідки “Килимарство на Коростенщині” (Краєзнавство. – 1929. – № 3–10). Зусиллями директора музею в Коростенській окрузі організовано 22 краєзнавчі гуртки, на базі яких 1925 р. засновано Товариство дослідників Коростенщини. Під егідою Волинського науково-дослідного музею виникли краєзнавчі музеї в селах, серед яких особливо виділявся організований Никанором Дмитруком музей у с. Дідковичі на Коростенщині, де було зосереджено близько 1 500 експонатів.

Прагнучи зібрати максимальну кількість фактологічного матеріалу, Василь Григорович зайнявся створенням численних історико-краєзнавчих і фольклорно-етнографічних програм, для яких характерні комплексний підхід до вивчення етнокультури, дослідження конкретних явищ їхніх матеріальних і духовних складових. Учений прагнув відтворити первісні уявлення на ті чи інші реалії народного життя. Загалом В. Кравченко написав понад сто програм, більшість з яких зберігаються в Національних наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ НАНУ ⁷.

Неабияку увагу вчений приділяв збиранню й систематизації фольклорно-етнографічного матеріалу з різних куточків Великої Волині. Попри труднощі з фінансуванням, Василь Григорович досить часто сам їздив до Коростенської округи, щоб поспілкуватися із селянами, представниками органів влади, відвідати школи, музеї з метою залучення максимальної кількості збирачів інформації з народного побуту. Так, під час подорожі 1927 р. В. Кравченко побував у містах Коростень, Овруч, Лугини, селах Гладковичі, Беги та інших населених пунктах, зібравши різноманітні відомості з народного побуту, доповнивши їх кресленнями, замальовками, фотографіями ⁸. У цих рукописах можна віднайти свідчен-

ня про житло, сільськогосподарські знаряддя, ремесла, промисли, одяг, весільні та календарні звичаї тощо. Певною мірою цінність зібраного матеріалу полягає у враженнях від побаченого та власних коментарях В. Кравченка: “Коли під'їхати до Коростеня з півночі од с. Пащини, то вражіння одержуєш таке, наче ти попав у дуже велике місто. З одного боку – гудки, з другого – пакання «ретурки» від порцелянового заводу, що виробляє ізолятори. Велика бойня та сила інших нових будинків. На дорозі гори каменю для бруку, а разом же безмежні низки грабарок з піском. Це вздовж, а впоперек – колія, сила вагонів, паровози шмагляють... Ну Київ та й годі! А проїдеш вздовж міста на інший кінець – старе село” ⁹.

Характерна риса наукової діяльності В. Кравченка в галузі фольклористики та етнографії – залучення до пошукової, збирацької роботи найширших кіл громадськості (вчителі, учні, ентузіасти з місць). Учений був переконаний, що завдяки колективному характеру цієї роботи можна забезпечити широкий географічний та кількісний спектр народознавчого матеріалу. Аматори-краєзнавці відгукувалися на прохання В. Кравченка і надсилали йому зібрані у своїх населених пунктах матеріали з народної культури та побуту. Таким чином, фактологічна база постійно поповнювалася відомостями з Коростенської округи, зокрема сіл Дідковичі, Іванівка, Іскорость, Великі Мошки, Лугини ¹⁰.

Проте вченому було замало окремих поодиноких свідчень, тому він наголошував на проведенні комплексних досліджень населених пунктів. Так, 1925 р. за допомогою місцевих учителів було проведено обстеження м. Коростеня та с. Іскорости ¹¹. Зокрема, з'явилися записи топографічного, географічного та історико-етнографічного характеру; зафіксовано чимало фактичних даних про ткацтво, зроблено замальовки знарядь праці тощо.

Досліджуючи Коростенщину, Василь Григорович особливу увагу звертав на с. Беги, населене околичною шляхтою. Зазначаючи, що жителі цього села відрізняються надзвичайним гонором (“То нічого, що ця особа неписьменна, але ж причому тут письменність, коли кров – то найголовніша річ, вона дає гонор людині. Та що людині? Цілому селу!”) ¹², він наголошував, що село потребує стаціо-

нарного обстеження, оскільки має давню історію, глибоко символічну матеріальну та духовну культуру. Учений особисто зробив чимало записів у цьому давньому поліському селі¹³. Значну допомогу в дослідженні Бехів надавали місцеві жителі, зокрема В. Лук'янов, І. Бех, М. Фельдман, котрі надсилали до Житомира матеріали про окремі аспекти матеріальної та духовної культури українців-селян, українців-шляхтичів, євреїв¹⁴. Особливо активним був В. Лук'янов, який збирав та записував матеріали про народний календар, звичаєве право, народні знання та заняття, родинні звичаї (народження, весілля, похорони тощо)¹⁵. Досвідчений етнограф не минав жодної нагоди подати слушну пораду молодим дослідникам, зокрема, у листах до В. Лук'янова він писав: "...У той час, коли Ви щось спостерігаєте і Вам на Ваше певне запитання дають кілька відповідей – записуйте їх усі. А буває ще й таке: записуєш одно, а оповідач говорить певний приклад, часом казку, про цілком іншу справу – тоді занотуйте такі речі на окремі папірці, вони в свій час знайдуть своє місце"; "Може, програм і не передбачив того, що Ви натрапите, то пишть все те, що говоритимуть Ваші оповідачі. Зумійте піймати місцеву говірку й як слід записати"; "В календарі зазначайте, якщо певний звичай існує зараз, то так і пишть. Як же колись був, то так і зазначайте. А, може, під впливом революції відбувається щось цілком нового? Тоді не соромлячись пишть так, як воно є в натурі. Адже наша праця наукова і ми мусимо бути в ній цілком об'єктивними"¹⁶.

В. Кравченко прагнув професійно підходити до стаціонарних вивчень окремих населених пунктів, залучаючи до цього сумлінних дослідників, зокрема своїх аспірантів. Так, для обстеження давнього с. Дідковичі Никанор Дмитрук разом із дружиною вирушив на Полісся вчителювати. Після тривалих консультацій з ученим він виробив план майбутнього дослідження, що охоплював відомості про природу, суспільно-економічні відносини, заняття населення, матеріальну та духовну культуру, фольклор, новий побут, сучасні зміни на селі¹⁷. У Дідковичах було започатковано сільський музей, що ознайомлював із побутом українців, євреїв. Під час травневих свят і Великодня його відвідало понад 500 селян, які виявили ак-

тивність у подальшій співпраці з молодим дослідником¹⁸. Н. Дмитрук багато зусиль віддавав збиранню етнографічних матеріалів, зокрема вишивок (близько 600 зразків) та писанок (понад 50 примірників). Підходячи до цієї роботи з професійною відповідальністю, він разом із школярами складав паспорти кожного експоната¹⁹. Деякі матеріали (110 вишивок, 53 писанки) було передано до етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, більшість з яких збереглася до сьогодні. Під керівництвом В. Кравченка молодий дослідник залучав до історико-краєзнавчої роботи школярів, місцеву інтелігенцію, селянство, що дозволило підготувати ґрунтовну працю "Монографічне вивчення села Дідковичі"²⁰.

Аналізуючи наукову діяльність В. Кравченка цього часу, можна виділити головні її складові: збір фольклорно-етнографічного матеріалу; розробка програм етнографічних, краєзнавчих досліджень із метою залучення до співпраці широкого кола місцевих краєзнавців-аматорів; поєднання досліджень етнокультури зі створенням центральних та місцевих музеїв, які перетворювалися на центри освіти, виховання та наукової діяльності; здійснення керівництва науковими осередками з метою проведення комплексних досліджень поліських сіл. Наукова та організаційно-дослідницька діяльність В. Кравченка посідає вагомe місце в народознавчій науці не лише регіонального, а й загальноукраїнського масштабу. Зібраний та систематизований ним етнографічний матеріал із Коростенщини, який донині зберігається в рукописах, є безцінним джерелом для етнографів, фольклористів, істориків, краєзнавців і потребує публікування.

¹ *Скрипка В.* Народознавчі праці В. Кравченка // НТЕ. – 1970. – № 6. – С. 54–57; *Скрипник Г.* Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К., 1989; *Дмитрук Н.* 45 років етнографічної діяльності В. Г. Кравченка // НТЕ. – 1990. – № 3. – С. 61–71; *Лобода Т.* Суспільно-політична та наукова діяльність В. Г. Кравченка (1862–1945). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999; *Скрипник Г.* Етнографічна діяльність В. Кравченка // Матеріали до української етнології. – К., 2003. – Вип. 3 (6). – С. 107–114.

² Національні наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецт-

вознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ (далі – НАНФРФ ІМФЕ). – Ф. 1–3, од. зб. 72, арк. 1–6; Знання. – 1927. – № 9.

³ Там само. – Ф. 15, од. зб. 285, арк. 23.

⁴ Там само. – Од. зб. 545, арк. 163.

⁵ Там само. – Арк. 162, 164.

⁶ *Скрипник Г.* Етнографічні музеї України... – С. 157, 158, 161.

⁷ НАНФРФ ІМФЕ. – Ф. 1–3, од. зб. 76; Ф. 15–2, од. зб. 122–124.

⁸ Там само. – Ф. 15, од. зб. 47, 48, 58, 59.

⁹ Там само. – Од. зб. 59, арк. 243.

¹⁰ Там само. – Ф. 15–3, од. зб. 206, 212 г, 222, 712.

¹¹ Там само. – Од. зб. 147, 166 арк.

¹² Там само. – Ф. 15, од. зб. 59, арк. 226.

¹³ Там само. – Ф. 15–3, од. зб. 159.

¹⁴ Там само. – Од. зб. 213, 189 арк.

¹⁵ Там само. – Од. зб. 213–215.

¹⁶ Там само. – Ф. 15, од. зб. 516, арк. 48, 52, 63.

¹⁷ Там само. – Од. зб. 285, арк. 130–132.

¹⁸ Там само. – Арк. 111.

¹⁹ Там само. – Арк. 83.

²⁰ Там само. – Ф. 1–4, од. зб. 219.

Верговська Марія

К. МОШИНСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ТРАДИЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ТА НАДДНІПРЯНЩИНИ

Вагомий внесок в українську етнологічну науку зробили польські дослідники. Серед них відомий вчений, славіст, етнограф Казимір Мошинський (1887–1959), діяльність якого припадає на першу половину ХХ ст. Початок етнографічних досліджень К. Мошинського пов'язаний з Польським товариством краєзнавчим. Саме в його журналі “Ziemia” у 1913 р. вийшла друком перша праця вченого “З України”, нагороджена Першою премією Товариства. Цю розвідку етнограф присвятив вивченню Білоцерківського степу, тобто території між Фастовом, Білою Церквою, Трипіллям та Києвом¹. Дослідження проводиться в трьох аспектах – флористичному, археологічному та етнографічному. У третьому розділі, присвяченому традиційній культурі, автор значну увагу приділяє будівництву. На початку подається опис селянського двору, який складається з хати, клуні, хлівів і повітки. Остання, як зауважує автор, подібна до хати, але менша й служить за вазоню та оборіг. Поблизу хати в саду викопували ями, що мали назву “омшаники” або “омшаники”, в яких зберігали взимку “дуплянки” із бджолами².

На думку дослідника, Україна знала два типи мазанки – це округлої або овальної форми клуня та чотирикутної форми хата³. Тож автор зупиняється на розгляді конструкцій обох будівель детальніше.

Клуня – овальної форми, іноді з дощатими, а найчастіше плетеними з лози стінами. Основою каркасу є пара сох, на які накладено сволок. Навколо закопують у землю ряд менших присох для стін, яких було зазвичай 16–18. На присохи кладуть ряд тесаних окладин. На сволок гачкоподібними випусками навішують ключини. По них набивають лати, до яких прив'язують сніпки соломи, утворюючи покрівлю. Гребінь укріплюють або дерев'яними кроковками, або низкою насаджених зверху снопків, а найчастіше накладають солому, змішану з рідкою глиною. Присохи латують і заплітають лозою сторч. Автор називає два способи заплітання: горизонтальний (по кілках) та вертикальний (по латах). Якщо стіни плетені густо,